

Spremljanje socialnega vedenja otrok v vrtcu: na posameznika osredotočen pristop[#]

Maša Vidmar^{1} in Maja Zupančič²*

¹Pedagoški inštitut, Ljubljana

² Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo, Ljubljana

Povzetek: V raziskavi smo pri 3-letnih otrocih ugotavljali, v kolikšni meri starost ob vstopu v vrtec (1 leto, 3 leta), tip osebnosti (prožni, povprečni, svojeglavi) in mamin slog starševstva (optimalno, manj optimalno) prispevajo k razvoju individualnih razlik v socialnem vedenju. Preko maminih in očetovih samoocen v Vprašalniku družinskega okolja (Zupančič, Podlesek in Kavčič, 2004) smo določili dva notranje visoko ponovljiva sloga starševstva, ki sta se razlikovala predvsem glede ravni avtoritativnosti in spodbujanja otrok. Sloga sta bila strukturno zelo podobna med mamami in očeti, skladnost individualne pripadnosti posameznemu slogu pa je bila med staršema zanesljivo višja od slučajne, vendar razmeroma nizka. V nadaljnji analizi smo zato upoštevali le mamin slog starševstva. Mame so izpolnile tudi Vprašalnik individualnih razlik med otroki (Halverson in dr., 2003), vzgojiteljice pa (sočasno in leto kasneje) Vprašalnik o socialnem vedenju otrok (LaFreniere in dr., 2001). Pripadnost otrok osebnostnemu tipu smo pridobili v okviru razvrstitve iz predhodne raziskave. Rezultati kažejo, da je imel tip osebnosti razmeroma največji in najdoslednejši učinek na socialno vedenje otrok v vrtcu. Socialno delovanje prožnih in svojeglavih otrok je bilo v povprečju nekoliko bolj učinkovito kot vedenje otrok s povprečnim profilom, čeprav so slednji med 3. in 4. letom na tem področju najbolj napredovali. Le pri svojeglavih otrocih je imelo manj optimalno starševstvo neugodni učinek na razvoj vedenja pozunanjenja, pozni vstop v vrtec pa na razvoj socialnega prilagajanja.

Ključne besede: predšolski otroci, socialno vedenje, osebnostni tipi, slogi starševstva, starost ob vstopu v vrtec

Social behaviour in pre-school children: a child-centred follow-up study

Abstract: The contribution presents a study with 3-year-olds and examines relative contribution of children's age of entry to pre-school (1 and 3 years), their personality type (resilient, average, willful) and maternal parenting style (optimal, less-than-optimal) to the development of individual differences in social behavior. Employing The Family Environment Questionnaire (Zupančič, Podlesek, & Kavčič, 2004), two internally replicable parenting styles were identified with maternal and paternal self-report data sets. The styles differed mainly by authoritative parenting and stimulation, and appeared structurally similar between the spouses. Parental agreement on individual style membership significantly exceeded

[#] Raziskava je potekala v okviru projekta V5-0544-01, ki ga financira Ministrstvo za šolstvo in šport.

* Naslov / Address: Maša Vidmar, univ. dipl. psih., Pedagoški inštitut, Gerbičeva 62, SI – 1000 Ljubljana, email: masa.vidmar@pei.si

chance levels, but was relatively low. Therefore further analyses considered maternal parenting style only. The mothers also filled in The Inventory of Child Individual Differences (Halverson et al., 2003) and the teachers (concurrently and one year later) filled in The Social Competence and Behavior Evaluation scales (LaFreniere et al., 2001). Child personality type membership was based on classifications derived in a previous study. Relatively, the personality type exerted the strongest and the most consistent effects on child social behavior in pre-school. Social functioning of the resilient and the willful children was somewhat more efficient in comparison to their counterparts with the average profile, even though the latter showed the most improvement in these domains between ages 3 and 4. With the willful children only, less-than-optimal parenting had an adverse effect on the development of externalizing behavior, while the development of social adjustment was negatively affected by the children's late entry to pre-school.

Key-words: pre-school children, social behaviour, personality types, parenting styles, age of entry into pre-school

CC = 2840

Pri otrokovi starosti približno dve leti in pol lahko odrasli, ki so z otroki v vsakodnevni interakciji, zanesljivo opazijo in ocenijo več dimenzij njihovega socialnega vedenja. Te se nanašajo na značilnosti otrokovega čustvenega izražanja in odzivanja na vrstnike ter odrasle (LaFreniere, Dumas, Zupančič, Gril in Kavčič, 2001). Čustveno izražanje se kaže kot otrokovo splošno razpoloženje v določenem socialnem okolju, kot stopnja, do katere se otrok počuti varnega v tem okolju, se prilagaja na novosti (ljudi, situacije, stvari), spoprijema z izzivi in frustracijami v socialni skupini. Značilnosti odzivanja na vrstnike se na splošno kažejo kot mera, do katere se otrok vede kot del vrstniške skupine, je socialno dejaven, priljubljen in zadovoljen v družbi vrstnikov. Poleg tega se odražajo preko ravni otrokovega agresivnega vedenja do drugih otrok (še posebej v konfliktnih situacijah), upoštevanja potreb in želja vrstnikov, občutljivosti na njihova čustvena stanja ter kot pozornost in skrbnost do drugih. Odzivanje na vrstnike vključuje tudi otrokovo sprejemanje dejstva, da ne more biti stalno v središču pozornosti in delovati le v skladu s svojimi zamislili. Individualne razlike v odzivanju na odrasle so opazne kot razlike v otrokovem vzpostavljanju pozitivnih, nekonfliktnih odnosov z odraslimi in kot razlike v njegovi ravni samostojnega delovanja.

Vesele, zaupljive, strpne otroke, ki se vključujejo v vrstniško skupino, mirno rešujejo spore, so prosocialni, sodelujejo z odraslimi in so starosti primerno samostojni, navadno označujemo kot socialno kompetentne, stopnja izraznosti navedenih značilnosti pa kaže na individualne razlike v socialni kompetentnosti. Otroci, ki so razmeroma potrti, anksiozni, osamljeni v vrstniški skupini in starosti neprimerno odvisni od odraslih, izražajo vedenje ponotranjenja. Tisti, pri katerih razmeroma prevladuje izražanje jeze, agresivnost in egoizem v odnosu do vrstnikov ter nasprotovanje odraslim, kažejo vedenje pozunanjenja. Obe vrsti vedenja se lahko z razvojem stopnjujeta v težave ponotranjenja oz. pozunanjenja. Pri uspešnosti obravnave otrokovih težav igra pomembno vlogo njihova zgodnja identifikacija, vključno z vedenjem, ki se najverjetneje

razvije pred temi težavami (LaFreniere in Dumas, 1995). Tako smo se v pričujoči študiji osredotočili na preučevanje morebitnih dejavnikov, ki pri otrocih med tretjim in četrtem letom starosti prispevajo k razvoju individualnih razlik v izraznosti vedenja ponotranjenja in pozunanjenja, socialne kompetentnosti in splošnega socialnega prilagajanja v vrtcu.

Socialno vedenje in osebnost

Področje socialnega razvoja je tesno povezano s čustveno-osebnostnim razvojem (LaFreniere in dr., 2001). Najnovejše raziskave se bolj kot na povezanost med merami temperamenta in otrokovim socialnim delovanjem (npr. Eisenberg in dr., 1997, Eisenberg in dr., 2001) osredotočajo na povezanost socialnega vedenja otrok z njihovimi osebnostnimi značilnostmi. Individualnih razlik namreč že pri dojenčkih in malčkih ne moremo zadovoljivo opisati le s pomočjo temperamentnih lastnosti, temveč že v teh obdobjih lahko govorimo o osebnosti (pregled v: Halverson in dr., 2003; Zupančič, 2004b). Raziskovalci so pri malčkih in predšolskih otrocih prepoznali tudi predhodnike dimenzij petfaktorskega (ekstravertnost, sprejemljivost, vestnost, nevroticizem in odprtost/intelekt) modela osebnosti (npr. Halverson in dr., 2003; Havill, Allen, Halverson in Kohnstamm, 1994; Mervielde, Buyst in DeFruyt, 1995; Mervielde in De Fruyt, 1999, 2002; Zupančič, Kavčič in Fekonja, 2003; Zupančič in Kavčič, 2004a; Zupančič, Sočan in Kavčič, v recenziji). Označevalci petih faktorjev se med seboj povezujejo v manjše število faktorjev, kar kaže na nižjo stopnjo diferenciranosti zaznane osebnostne strukture pri predšolskih otrocih v primerjavi s starejšimi otroki in mladostniki. Vestnost se navadno povezuje z intelektom/odprtostjo, ekstravertnost z intelektom/odprtostjo ali sprejemljivostjo, lahko pa tudi sprejemljivost z vestnostjo (npr. Cegnar, 2001; Mervielde in dr., 1995; Zupančič in dr., 2003; Zupančič in Kavčič, 2004a; Zupančič in dr., v recenziji). Rezultati številnih raziskav (npr. Ehrler, Evans in McGhee, 1999; Halverson in dr., 2003; Huey in Weisz, 1997; Mervielde in De Fruyt, 2002; Zupančič in Kavčič, 2003a, 2003b, 2004a, 2005a, 2005b) kažejo na povezanost med dimenzijami osebnosti in oblikami manj prilagojenega vedenja, in sicer pri različno starih otrocih in mladostnikih ter ob uporabi različnih mer vedenjskih težav in otrokove osebnosti. Na splošno se nevroticizem in nizka ekstravertnost povežeta z vedenjem ponotranjenja, nizka sprejemljivost in vestnost z vedenjem pozunanjenja, vsaj v zgodnjem otroštvu pa se zlasti ekstravertnost povezuje z otrokovo socialno kompetentnostjo v vrtcu (Zupančič in Kavčič, 2004a, 2005a). Raziskovalci so se v navedenih študijah osredotočali na preučevanje individualnih razlik po posameznih spremenljivkah (potezah in širših dimenzijah) in na sovariiranje teh razlik z razlikami v drugih spremenljivkah (npr. težavno in prilagojeno vedenje); uporabljali so tako imenovan. *na spremenljivke osredotočeni pristop* (pregled v: Zupančič, 2004a).

Na osnovi kritik pristopa, osredotočenega na spremenljivke, ki zanemarja celosten sklop različnih značilnosti pri istem posamezniku (npr. Block, 1995; Mervielde

in Asendorpf, 2000), so začeli raziskovalci v zadnjem desetletju ponovno preučevati osebnost kot specifično konfiguracijo različnih značilnosti in so predlagali številne kompleksne postopke za empirično določanje teh konfiguracij. Raziskovanja so se lotili s perspektive, *osredotočene na posameznika*, in sicer z namenom, da bi razvili ponovljivo in posplošljivo tipologijo osebnosti, ki bi zaobsegla dinamično strukturo posameznih osebnostnih značilnosti pri posameznikih (Schnabel, Asendorpf in Ostendorf, 2002). Avtorji na osnovi rezultatov številnih raziskav zagovarjajo tezo, da na splošno obstajajo vsaj trije različni in ponovljivi tipi osebnosti, in sicer prožni tip ter tipa s pretiranim in s pomanjkljivim nadzorom. Za prožni tip so značilne zmerno do visoko izražene ekstravertnost, sprejemljivost, čustvena stabilnost, vestnost in odprtost. Tip s pomanjkljivim nadzorom najbolje opisujeta nizka sprejemljivost in vestnost z zmerno ekstravertnostjo, tip s pretiranim nadzorom pa visok nevroticizem in nizka ekstravertnost (npr. Asendorpf, Borkenau, Ostendorf in van Aken, 2001; Asendorpf in van Aken, 1999; De Fruyt, Mervielde in van Leeuwen, 2002; Hart, Atkins in Fegley, 2003; Robins, John, Caspi, Moffitt in Stouthamer-Loeber, 1996). Doslednost ugotovljenih in notranje ponovljivih tipov osebnosti (gre za ponovljivost tipov med slučajno izbranimi podvzorci celotnega vzorca udeležencev) je med različnimi študijami sicer prepoznavna, ni pa zelo visoka. Določena razhajanja se pojavljajo zaradi tega, ker so analize izvedene z udeleženci v različnih deželah, razlikujejo se v številu udeležencev in njihovi starosti, uporabljenih merskih pripomočkah, ocenjevalcih, ki poročajo o značilnostih ciljnih posameznikov, ter v metodah, s pomočjo katerih so avtorji določali osebnostne tipe (Asendorpf, 2002; pregled v: Zupančič, 2004a; Zupančič, Podlessek in Kavčič, v tisku).

Sočasna napovedna veljavnost vedenja otrok na podlagi osebnostnih tipov kaže, da prožni otroci izražajo zanesljivo manj vedenjskih in čustvenih težav kot njihovi vrstniki, ki pripadajo drugim tipom osebnosti, otroci s pomanjkljivim nadzorom kažejo več težav pozunanjenja, tisti s pretiranim nadzorom pa več težav ponotranjenja (npr. Asendorpf in van Aken, 1999; De Fruyt in dr., 2002; Hart in dr., 2003; Robins in dr., 1996). M. Zupančič in sodelavki (v tisku) so pri do sedaj najmlajšem vzorcu ciljnih otrok prepoznale tri notranje ponovljive tipe osebnosti, ki so sledili iz ločenih analiz maminih in očetovih ocen otrokovih značilnosti. Struktura tipov, ki je sledila iz ocen mam in očetov, je bila zelo podobna. Za prožne triletnike so bili značilni visoka vestnost, zmerna ekstravertnost, nizka nesprejemljivost in nizek nevroticizem. Povprečni tip triletnikov, ki je delno spominjal na tip osebnosti s pretiranim nadzorom, je imel vse štiri dimenzije osebnosti izražene v območju povprečja, v okviru katerega sta bili ekstravertnost in vestnost ocenjeni razmeroma nizko, nevroticizem pa razmeroma visoko. Za svojeglavi tip sta bili značilni razmeroma visoka ekstravertnost in nesprejemljivost, glede teh pa je ta osebnostni profil delno spominjal na tip s pomanjkljivim nadzorom. Tip osebnosti je sočasno pomembno napovedoval otrokovo socialno vedenje v vrtcu. Napovedna vrednost tipov je bila večja pri otrocih, ki so se glede na ocene obeh staršev uvrstili v isti tip osebnosti, prav tako je bila napovedna

veljavnost tipov za socialno kompetentnost in vedenje ponotranjenja precej višja od njihove napovedne veljavnosti za vedenje pozunanjenja. V pričujoči raziskavi smo delu otrok, ki so sodelovali v pravkar opisani slovenski študiji (Zupančič in dr., v tisku), sledili še eno leto z namenom, da bi preučili, ali ima zgodnji tip osebnosti tudi moč vzdolžnega razlikovanja socialnega vedenja otrok v vrtcu.

Socialno vedenje, družinsko okolje in vrtec

Avtorji več raziskav navajajo povezave med značilnostmi starševstva in otrokovim socialnim vedenjem. Na osnovi dveh temeljnih dimenzij starševstva, zahtevnost – nezahtevnost ter odzivnost – neodzivnost, je D. Baumrind (1967) prepoznala štiri sloge starševstva, ki so se povezovali z otrokovim vedenjem (Baumrind, 1971). Otroci, ki so bili deležni pretežno avtoritarnega sloga (za katerega sta značilna zahtevnost in neodzivnost na otrokove potrebe, interese, pravice), so pogosteje izražali negativno razpoloženje, tesnoba in žalost ter so bili bolj zavrti v svojem vedenju. Bili so bolj odvisni od odraslih, manj nagnjeni k raziskovanju okolja in manj socialno prilagojeni kot njihovi vrstniki, do katerih so pogosto izražali sovražnost v situacijah nasprotujočih si potreb, mnenj in interesov. Z avtoritativnim slogom starševstva (tudi demokratičnim; npr. Zupančič in Justin, 1991), ki temelji na zahtevnosti in odzivnosti, so se povezovali otrokova socialna kompetentnost, raven moralnega razvoja, pozitivno razpoloženje, samozavest, učinkovito uravnavanje čustev, starosti primerna neodvisnost, težnja po obvladovanju okolja in učenju novih stvari ter prilagodljivost v izobraževalnih institucijah (Baumrind, 1971). Permisivni slog opredeljujeta nezahtevnost in odzivnost, z njim pa se povezujejo otrokova relativna nezrelost, težave z nadzorovanjem impulzov, čustev in vedenja, neugodljivost, nasprotovalnost in težnja po takojšnjem zadovoljevanju potreb. Nevpleteni slog starševstva vključuje kombinacijo nezahtevnosti in neodzivnosti staršev do otroka ter ima v povprečju najbolj neugoden učinek na otrokov spoznavni, čustveni, socialni in moralni razvoj (Baumrind, 1971; pregled tudi v: Marjanovič Umek in Zupančič, 2004a; Zupančič, Podlessek in Kavčič, 2004).

Otrokov razvoj se seveda ne povezuje le s slogom ali posameznimi sestavinami starševstva, zveze med starševstvom in pokazatelji otrokovega razvoja so se na splošno celo izkazale kot razmeroma nizke (Harris, 1998). Poleg tega je povezanost med otrokovimi značilnostmi in značilnostmi starševstva dvosmerna. Otrok v odvisnosti od lastnih značilnosti izzove pri starših specifične vzorce odzivanja (npr. Rubin, Nelson, Hastings in Asendorpf, 1999). Določen slog starševstva ali njegova sestavina tudi ne delujeta na vse otroke enako, pač pa prihaja do interakcij med značilnostmi otroka in starševstva – različni otroci se različno odzivajo na enake vzorce starševega vedenja. Tako imata npr. na temperamentno težavne otroke največji in najbolj neugodni učinek permisivni in nevpleteni slog starševstva, na počasne pa avtoritaren (pregled v: Marjanovič Umek in Zupančič, 2004a). Sestavina slednjega (uveljavljanje moči) ima

tudi neugoden učinek na čustveni in socialno-moralni razvoj socialno plašnih in boječih (vedenjsko zavrtih) predšolskih otrok, medtem ko enaki socializacijski postopki nimajo značilnega učinka na njihove bolj asertivne in manj zavrte vrstnike (Kochanska, 1991, 1995, 1997). Slog starševstva lahko pojmujeemo podobno kot tip osebnosti, torej kot specifično kombinacijo različnih dimenzij vedenja, ki jih starši uporabljajo v procesu otrokove socializacije ali v svojem odzivanju na otroka na splošno. Večina raziskav, ki se ukvarja s preučevanjem učinka starševstva na otrokov razvoj, se osredotoča na posamezne spremenljivke (sestavine sloga). Na osnovi tega smo želeli v pričujoči raziskavi ugotoviti, ali se posamezne dimenzije starševstva, kot so jih prepoznale M. Zupančič in dr. (2004) pri vzorcu slovenskih staršev triletnih otrok, med seboj povezujejo v značilne profile ali sloge starševstva. Če da, nas je v nadaljevanju zanimalo, ali so slogi starševstva strukturno podobni med mamami in očeti, v kolikšni meri so triletniki deležni enakega sloga starševstva s strani obeh staršev in kakšen učinek ima slog starševstva na razvoj otrokovega socialnega vedenja v vrtcu ob sočasnem upoštevanju drugih dejavnikov.

Ne glede na rezultate velikega števila raziskav o tem, kakšen učinek ima vrtec kot institucija na otrokov (socialni) razvoj, še vedno ni enotnega odgovora na to vprašanje (Marjanovič Umek in Zupančič, 2004b; Pierrehumbert, Ramstein, Karmaniola, Miljkovitch in Halfon, 2002). Kljub temu so rezultati raziskav dosledni glede tega, da je visoko kakovosten vrtec podporni dejavnik otrokovemu socialnemu razvoju tako v obdobju, ko vrtec obiskuje, kot tudi kasneje (pregled v: Howes, 1990; Melhuish, 2001; NICHD, 1998, 2001; Rosenthal, 1999). Bolj so bile tudi skladne ugotovitve avtorjev, ki so preučevali učinek vrtca na razvoj otrok, vključenih v vrtec po tretjem letu starosti, kot tistih, katerih predmet preučevanja je bila zgodnja vključitev otrok v vrtec (okoli enega leta ali še prej). Izkušnje, ki so jih otroci pridobili v vrtcu, so se pozitivno povezovala z razvojem njihove socialne udeležbe (Harper in Huie, 1985). Otroci, ki so obiskovali vrtec, so bili bolj socialno kompetentni in so v večji meri sodelovali z neznanimi otroki kot njihovi vrstniki, ki niso obiskovali vrtca, in sicer tudi v primeru, ko so avtorji upoštevali soviriiranje spremenljivk, vezanih na družinsko okolje (Clarke-Stewart, Gruber in Fitzgerald, 1994).

Pierrehumbert in sodelavci (2001) navajajo, da rezultati približno polovice objavljenih raziskav kažejo na neugodne učinke zgodnjega vstopa v vrtec na socialni razvoj otroka, polovica pa nobenih. Glavna težava večine dosedanjih študij s tega področja je v tem, da so pri obravnavi učinkov zgodnjega vstopa v vrtec na otrokov razvoj zanemarjale morebitno soviriiranje tega z značilnostmi otrok, družinskega okolja in pokazatelji kakovosti vrtca (Howes, 1990; Melhuish, 2001). C. Howes (1990) je npr. ugotovila, da so bili otroci, ki so se kot dojenčki vključili v nizko kakovostne vrtce, skozi zgodnje otroštvo manj socialno prilagojeni (imeli so več konfliktov z vrstniki, bili so bolj odkrenljivi in manj osredotočeni na dejavnosti v vrtcu) kot njihovi vrstniki, ki so začeli obiskovati visoko kakovostne vrtce pri enaki starosti. Slednji pa se niso razlikovali od otrok, ki so se v kakovostne vrtce vključili kasneje. Po drugi strani so bili otroci,

vključeni v nizko kakovostne vrtece kasneje (pri starosti 3 ali 4 leta), manj socialno kompetentni v odnosu do vrstnikov in bolj sovražni do vzgojiteljic kot tisti, ki so začeli obiskovati kakovostne vrtece pri katerikoli starosti. Podobno kot tuji avtorji (npr. Andersson, 1989; Howes, 1988, 1990) tudi slovenski raziskovalki M. Zupančič in T. Kavčič (2004b, v tisku) ugotavljata, da zgodnji vstop (pri enem letu starosti) v razmeroma kakovosten vrtec (več o pokazateljih te kakovosti npr. v: Marjanovič Umek, Fekonja in Bajc, 2005; Marjanovič Umek, Zupančič, Fekonja, Kavčič in Podlessek, 2004) ni dejavnik tveganja v otrokovem osebnostnem, socialnem in spoznavnem razvoju. Ob nadzoru dimenzij starševstva so bili otroci med 3. in 4. letom starosti, ki so se v vrtec vključili z enim letom, celo nekoliko bolj sociabilni, asertivni in so izražali manj vedenj ponotranjenja kot tisti, ki so se v vrtec vključili kasneje (med 2. in 3. letom). Precej bolj kot značilnosti starševstva in starost otrok ob vstopu v vrtec so njihovo sočasno in kasnejše socialno vedenje v vrtcu napovedovale otrokove zgodnje mere osebnosti.

Na osnovi navedenih izhodišč je bil namen pričujočega dela ugotoviti, v kolikšni meri starost otrok ob vstopu v vrtec (1 in 3 leta) v povezavi s tipom osebnosti in slogom starševstva prispeva k sočasnim in kasnejšim (po enem letu) individualnim razlikam v socialnem vedenju otrok v vrtcu. Za razliko od nekaterih predhodnih raziskav smo pri analizi podatkov izhajali iz pristopa, usmerjenega na posameznika (določili smo tip osebnosti otroka in slog starševstva), in se osredotočili na odkrivanje morebitnih interaktivnih učinkov med obravnavanimi neodvisnimi spremenljivkami na razvoj pokazateljev otrokovega socialnega vedenja.

Metoda

Udeleženci

V študijo slogov starševstva smo vključili 352 otrok, ki so obiskovali različne slovenske vrtece ob začetku raziskave najmanj 3 mesece neprekinjeno. Med njimi je bilo 171 dečkov in 181 deklic, ob začetku raziskave so bili stari od 31 do 46 mesecev ($M = 37,93$; $SD = 2,49$). Njihovi starši ($N_{\text{mame}} = 339$, $N_{\text{očeti}} = 320$) so izpolnili *Vprašalnik družinskega okolja* (VDO, Zupančič in dr., 2004). V povprečju so imeli 12 let izobrazbe (razpon od 8 do 20 let), raven izobrazbe med mamami in očeti se ni pomembno razlikovala. Iz vzorca smo zaradi koreliranih podatkov izločili dvojčke in njihove starše.

V osrednji del raziskave smo iz celotnega vzorca izbrali 224 otrok, in sicer tiste, ki so začeli obiskovati vrtec pred dopolnjenim 15. mesecem starosti (vstop pri 1 letu; $N = 115$), ter tiste, ki so se v program vrtca vključili po 31. mesecu starosti (vstop pri 3 letih; $N = 109$). Osrednji vzorec ciljnih udeležencev je sestavljalo 115 dečkov in 109 deklic, ki so bili ob prvem merjenju stari od 32 do 44 mesecev ($M = 37,86$; $SD = 2,43$), ob drugem pa leto več. Otroke so ocenjevale njihove mame in vzgojiteljice ($N = 52$; ista vzgojiteljica je ocenila od 1 do 13 otrok). Med prvim in drugim merjenjem je petina otrok zamenjala vzgojiteljico. Tudi v tem delu raziskave smo iz vzorca izločili dvojčke.

Pripomočki

Za ocenjevanje otrokovih osebnostnih značilnosti smo uporabili slovensko različico *Vprašalnika individualnih razlik med otroki (VIRO)*, Zupančič in Kavčič, 2004a; izvornik *The Inventory of Child Individual Differences – ICID*, Halverson in dr., 2003), ki so ga izpolnile mame ciljnih otrok. *VIRO* sestavlja 108 postavk, odrasli pa na 7-stopenjski lestvici ocenijo, v kolikšni meri trditev opisuje ciljnega otroka v primerjavi z njegovimi vrstniki. Postavke se združujejo v 15 lestvic srednje ravni, te pa (pri upoštevanju starševih ocen predšolskih otrok) v štiri robustne dimenzije: ekstravertnost (sestavljajo jo lestvice Pozitivna čustva, Obzirnost, Družabnost, Dejavnost, Odprtost za izkušnje in Ugodljivost), vestnost (Organiziranost, Odkrenljivost – obrnjeno, Usmerjenost k dosežku in Inteligentnost), nevroticizem (Boječnost/Negotovost in Socialna plašnost) ter nesprejemljivost (Močna volja, Negativna čustva in Antagonizem) (Zupančič in Kavčič, 2004a; Zupančič, Sočan in Kavčič, v recenziji). Opisana struktura je skladna med mamami in očeti ter ostaja stabilna skozi obdobje zgodnjega otroštva (Zupančič in Kavčič, 2005a; Zupančič in dr., v recenziji). Vse lestvice imajo zadovoljivo notranjo zanesljivost in veljavnost tako v izvorni kot v slovenski različici, visoko skladnost med ocenami mam in očetov, zmerno skladnost med ocenami staršev in vzgojiteljic ter visoko retestno zanesljivost (Halverson in dr., 2003; Zupančič in Kavčič, 2004a; Zupančič in dr., v recenziji). Na slovenskem vzorcu triletnikov znaša notranja zanesljivost posameznih dimenzij od ,79 do ,91 (za ocene mam) in od ,79 do ,92 (za ocene očetov), med dimenzijami pa obstajajo zmerne korelacije (Zupančič in dr., v tisku). Ekstravertnost napoveduje otrokovo socialno kompetentnost v vrtcu in izražanje naklonjenosti med sorojenci, nevroticizem vedenje ponotranjenja, nesprejemljivost pa vedenje pozunanjenja in konfliktnost v odnosu s sorojenci (Kavčič, 2004; Zupančič in Kavčič, 2005b).

Vzgojiteljice so vedenje vsakega ciljnega otroka ocenile s pomočjo slovenske različice *Vprašalnika o socialnem vedenju (SV-O)*, LaFreniere in dr., 2001; izvornik *Social Competence and Behavior Evaluation Preschool Edition – SCBE*, LaFreniere in Dumas, 1995). *SV-O* vključuje 80 postavk, ki opisujejo značilnosti otrokovega izražanja čustev in kakovost njegove socialne interakcije z vrstniki ter odraslimi v vrtcu. Vzgojiteljica na 6-stopenjski lestvici oceni, kako pogosto se opisano vedenje pojavlja pri določenem otroku. Postavke se združijo v 8 temeljnih in 4 sestavljene bipolarni lestvice, ki opisujejo otrokovo prilagojeno in manj prilagojeno vedenje. Sestavljeno lestvico *Socialna kompetentnost* sestavljajo pozitivni poli vseh temeljnih lestvic (veselje, zaupljivost, strpnost, vključevanje, mirnost, prosocialnost, sodelovanje, samostojnost), lestvico *Vedenje ponotranjenja* sestavljajo negativni poli štirih temeljnih lestvic (poptrost, anksioznost, osamljenost, odvisnost), lestvico *Vedenje pozunanjenja* pa negativni poli preostalih temeljnih lestvic (jeza, agresivnost, egoizem in nasprotovanje). Pri slednjih dveh sestavljenih lestvicah je vrednotenje obrnjeno (visok rezultat pomeni odsotnost težavnega vedenja). Zadnja sestavljena lestvica *Socialno prilagajanje* predstavlja vsoto prejšnjih treh. Notranja zanesljivost sestavljenih lestvic

pri vzorcu slovenskih predšolskih otrok znaša od ,85 do ,95, re-testna zanesljivost od ,74 do ,89, skladnost med ocenami vzgojiteljice in njene pomočnice pa od ,69 do ,89 (LaFreniere in dr., 2001). Vprašalnik ima zadovoljivo konstruktivno in kriterijsko veljavnost (LaFreniere in dr., 2001; Zupančič, Gril in Kavčič, 2000, 2001).

Starši ciljnih otrok (mame in očeti ločeno) so izpolnili tudi *Vprašalnik družinskega okolja (VDO, Zupančič in dr., 2004)*, ki je namenjen odkrivanju individualnih razlik v starševih socializacijskih postopkih, reprezentativnih med starši predšolskih otrok v preučevanem družbenem kontekstu. *VDO* ima 52 postavk, ki se nanašajo na pogostost starševega vsakdanjega vedenja do otroka in jih starši ocenijo na 4-stopenjski lestvici. Postavke neodvisno od ocenjevalca (mama ali oče) tvorijo štiri dimenzije, ki kažejo na različne vzorce vedenja staršev, in sicer avtoritativnost ($\alpha_{\text{očeti}} = ,87$ in $\alpha_{\text{mame}} = ,86$), neučinkovit nadzor ($\alpha_{\text{očeti}} = ,68$ in $\alpha_{\text{mame}} = ,67$), uveljavljanje moči ($\alpha_{\text{očeti}} = ,72$ in $\alpha_{\text{mame}} = ,66$) in spodbujanje otroka, predvsem njegovega spoznavnega razvoja ($\alpha_{\text{očeti}} = ,83$ in $\alpha_{\text{mame}} = ,82$). Odgovarjajoče dimenzije starševstva se med staršema istih otrok zmerno pozitivno povezujejo (r med ,42 in ,47), znotraj istih ocenjevalcev pa se zmerno pozitivno povezujeta dimenziji avtoritativnosti in spodbujanja otroka (Zupančič in dr., 2004).

Postopek

V raziskavo so bili vključeni otroci iz 17 vrtcev iz različnih slovenskih regij. Vzgojiteljice so 3-letne otroke, s katerimi delajo v skupini v vrtcu in za katere so starši podali pisno soglasje, ocenile s pomočjo *SV-O*. Enako so storile tudi leto kasneje. Poleg tega so v času prvega merjenja prejele ovojnice z vprašalniki za starše (*VIRO* in *VDO* ter kratek vprašalnik o ključnih podatkih o članih družine, npr. izobrazbi staršev, izraženi v letih, spolu in rojstnem datumu otroka) tistih otrok v njihovi skupini, ki so sodelovali kot ciljni udeleženci v raziskavi. K vprašalnikom so bila priložena tudi pisna navodila za izpolnjevanje vprašalnikov. Starši so vprašalnike izpolnili doma ter jih v roku dveh tednov vrnili vzgojiteljici. Ko so starši in vzgojiteljice izpolnili vprašalnike za vse ciljne otroke v posameznem vrtcu, jih je koordinatorka v vrtcu posredovala raziskovalkam.

Obdelava podatkov

S podatki *VDO* smo prvič izvedli postopek določanja tipov starševstva, in sicer ločeno za ocene mam in očetov; želeli smo namreč ugotoviti, ali se (in kako se) posamezne dimenzije starševstva povezujejo v značilne in notranje ponovljive profile oz. tipe ali sloge starševstva. Iz analize smo izločili vprašalnike, pri katerih je manjkalo več kot 10 % odgovorov, nižji odstotek morebitnih manjkajočih podatkov smo nadomestili z mediansko vrednostjo, ugotovljeno preko podatkov ostalih udeležencev za odgovarjajočo postavko. Pri postopku tipizacije podatkov smo uporabili surove rezultate, čeprav Costa, Herbst, McCrae, Samuels in Ozer (2002) glede tega navajajo določene

zadržke. Za to smo se odločili, ker so standardni odkloni po posameznih postavkah znotraj istih dimenzij podobni. Za ugotavljanje tipov starševstva smo izvedli klastersko analizo v dveh korakih; postopek je zaradi lažjega razumevanja dobljenih rezultatov podrobneje opisan v poglavju Rezultati.

Tipološka analiza osebnosti pri velikem vzorcu slovenskih triletnikov, ki so jih z VIRO ocenili mame in očetje ločeno, je bila opravljena že predhodno (Zupančič in dr., v tisku), del otrok iz tega vzorca pa smo spremljali v pričujoči študiji. Tako smo pripadnost posameznih otrok določenemu osebnostnemu tipu pridobili v okviru razvrstitve otrok, ki so jo opravile M. Zupančič in sodelavke. Avtorice so prepoznale tri notranje ponovljive in interpretabilne osebnostne tipe pri 3-letnih otrocih, in sicer svojeglavi, prožni in povprečni tip. Postopek določanja tipov so izvedle po vzoru Asendorpfa in sodelavcev (2001) in pri določanju števila tipov upoštevale strogi kriterij ponovljivosti (povprečna $\kappa > ,60$). Ker je bila skladnost pri individualnem razvrščanju otrok v osebnostne tipe med ocenami mam in očetov le zmerno visoka (Zupančič in dr., v tisku), smo se odločili, da bomo pri analizah podatkov upoštevali le razvrstitev, ki sledi iz ocen mam.

V nadaljevanju smo uporabili štirismerno analizo variance z mešanim eksperimentalnim načrtom: ena ponovljena meritev socialnega vedenja in tri neponovljene meritve, tj. starost otroka ob vstopu v vrtec, tip otrokove osebnosti in slog starševstva, vse izvedene ob prvem času merjenja, ko so bili ciljni otroci stari 3 leta.

Rezultati z razpravo

Značilni vzorci dimenzij pri VDO – slogi starševstva

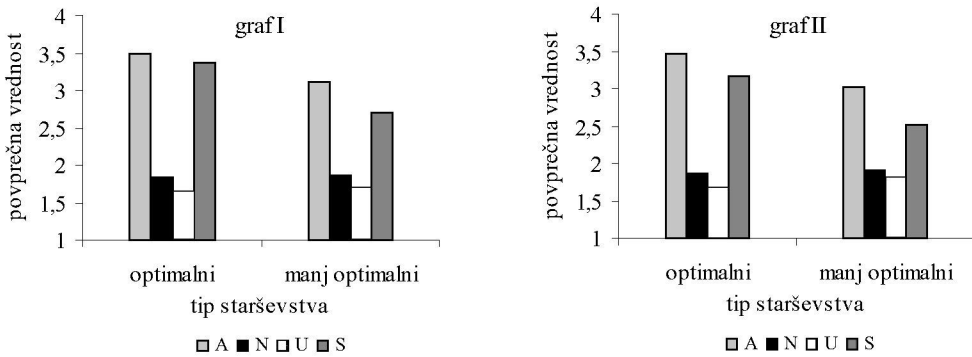
Postopek ugotavljanja značilnih vzorcev dimenzij ali slogov (tipov) starševstva na osnovi podatkov VDO smo izvedli po zgledu drugih avtorjev, ki so podoben postopek uporabljali pri določanju tipov osebnosti v otroštvu, mladostništvu (npr. De Fruyt in dr., 2002; Zupančič in dr., v tisku) in odraslosti (Costa in dr., 2002; Barbaranelli, 2002; Schnabel in dr., 2002).

Pri določanju posameznih slogov starševstva smo najprej izvedli klastersko analizo v dveh korakih (najprej hierarhična in nato klasterska analiza k-sredin), kot so jo uporabili Asendorpf in sodelavci (2001) pri določanju tipov osebnosti. Hierarhična klasterska analiza se pri podatkih v pričujoči študiji ni izkazala kot primerna; pri dvoklasterski rešitvi smo dobili dva številčno izjemno različna klastra, kar pomeni, da centre manjšega klastra določa le nekaj posameznikov, zato ni ustrezno, da bi tako dobljene centre uporabili v drugem koraku analize pri večjem klastru. Zaradi tega smo v nadaljevanju že v prvem koraku izvedli klastersko analizo k-sredin in končne centre klastrov, dobljene na ta način, uporabili kot začetne centre v drugem koraku analize (za natančnejši opis postopka glej Vidmar, 2004). Da bi ocenili ponovljivost posamezne klasterske rešitve

(dvo- in triklasterske), smo uporabili postopek navzkrižne validacije (Asendorpf in dr., 2001). Celoten vzorec udeležencev smo naključno razdelili na polovici in nato oba koraka tipizacije (dve klasterski analizi k-sredin) izvedli ločeno za vsako polovico. Tako smo dobili prvotno pripadnost klastrom za vsakega udeleženca ter končne centre klastrov za vsak podvzorec. Nato smo ponovno izvedli klastersko analizo k-sredin tako, da smo končne centre klastrov enega podvzorca vstavili kot začetne centre drugega podvzorca. Tako smo dobili drugotno pripadnost klastrom za vsakega udeleženca. Skladnost obeh rešitev (pripadnost prvotnim in drugotnim klastrom) za vsak podvzorec smo ocenili s pomočjo Cohenovega kappa (κ) koeficienta, povprečje obeh koeficientov pa smo po vzoru M. Zupančič in sodelavk (v tisku) obravnavali kot koeficient ponovljivosti. Postopek smo ponovili na 10 različnih naključnih delitvah vzorca ločeno za mame in očete. Kot merilo zadovoljive ponovljivosti določene klasterske rešitve smo v skladu s priporočili Asendorpfa in sodelavcev (2001) upoštevali povprečno vrednost κ preko vseh podvzorcev določene klasterske rešitve, ki je znašala vsaj ,60.

Rezultati določanja slogov starševstva kažejo, da je povprečni koeficient ponovljivosti pri različnih naključnih delitvah na dva podvzorca za dvoklastersko rešitev znašal med ,80 in ,98 pri vzorcu mam ($M = ,94$, $N = 339$) ter med ,57 in ,91 pri vzorcu očetov ($M = ,79$, $N = 320$). Višja povprečna vrednost kappe pri mamah pomeni, da je bila skladnost razvrstitve med podvzorcema znotraj ene naključne delitve vzorca bolj dosledna pri mamah v primerjavi z očeti. Ne glede na to sta bili obe dvoklasterski rešitvi, ugotovljeni na podlagi ocen mam in očetov ločeno, visoko notranje ponovljivi. Za triklastersko rešitev so bile ocene teh koeficientov med ,01 in ,51 pri vzorcu mam ($M = ,30$) ter med ,01 in ,38 pri vzorcu očetov ($M = ,19$), in se niso zvišale niti, ko smo zaradi vsebinske ustreznosti zamenjali vrstni red klastrov na enem podvzorcju. Zaradi ustreznosti velikosti povprečnega koeficienta ponovljivosti ($\kappa > ,60$) kot tudi zaradi vsebinske jasnosti oz. interpretabilnosti klastrov smo se odločili za dvoklastersko rešitev.

Slika 1 prikazuje povprečno vrednost vsake izmed štirih dimenzij VDO pri obeh notranje ponovljivih klastrih, in sicer posebej za ocene mam (graf I) in očetov (graf II). Vzorec izraženosti dimenzij VDO je med mamami in očeti zelo podoben. Prvi klaster pri obeh starših opredeljuje predvsem visoka izraženost avtoritativnosti in spodbujanja otrokovega razvoja, drugega pa razmeroma nizka izraženost teh dimenzij. Razlike med klastroma v povprečnih ocenah pri teh dimenzijah kažejo, da je za prvi klaster značilna pogosta ali skoraj dosledna uporaba strategij, ki opredeljujejo avtoritativnost in spodbujanje, za drugi klaster pa občasna ali pogosta uporaba teh strategij. Za oba klastra pri obeh starših je značilna nižja izraženost neučinkovitega nadzora in uveljavljanja moči glede na ostali dve dimenziji starševstva, čeprav sta tako neučinkovit nadzor kot uveljavljanje moči nekoliko bolj izražena pri drugem klastru. Ker med klastroma razlikujeta predvsem dimenziji avtoritativnost in spodbujanje, manj pa drugi dve dimenziji, smo prvi klaster poimenovali *optimalni* in drugega *manj optimalni slog starševstva*. Vzorec izraženosti posameznih dimenzij v prvem klastru namreč nakazuje slog starševstva, ki je za otrokov razvoj, vsaj v zahodnih tehnološko razvitih družbah, ugodnejši (pregled npr. v: Zupančič in dr., 2004). Vzorec dimenzij



Slika 1. Sloga starševstva, kot ju opredeljujejo dimenzije VDO. A – avtoritativnost, N – neučinkovit nadzor, U – uveljavljanje moči, S – spodbujanje. Graf (I) = povprečne vrednosti, dobljene pri ocenah mam ($N_{\text{optimalni}} = 175$, $N_{\text{manj optimalni}} = 153$), graf (II) = povprečne vrednosti, dobljene pri ocenah očetov ($N_{\text{optimalni}} = 145$, $N_{\text{manj optimalni}} = 165$).

starševstva v drugem klastru je v primerjavi s prvim za otrokov razvoj le manj ugoden, saj kaže na nižjo izraženost dveh učinkovitih strategij starševstva (dimenziji avtoritativnost in spodbujanje), nikakor pa ne implicira visoke izraženosti manj učinkovitih strategij (neučinkovit nadzor in uveljavljanje moči). Pri tem je potrebno opozoriti na možnost, da so starši odgovarjali na socialno zaželen način. P. Veber (2002) je namreč ugotovila, da so slovenski starši izražali največ avtoritativnih prepričanj o vzgoji, nasprotovali pa so postopkom uveljavljanja moči nad otrokom. Morebitno sistematično “prirejanje” starševih ocen lastnega vedenja do otroka v tej smeri bi tako lahko vodilo do razmeroma majhnih vsebinskih razlik med ugotovljenima slogoma starševstva.

Vsebinsko optimalni slog v primerjavi z manj optimalnim opredeljujejo predvsem pogostejša uporaba induktivnih (razlagalnih) in nagrajevalnih socializacijskih postopkov, postavljanje jasnih meja otrokovemu vedenju, odzivnost na otroka, dogovarjanje o socializacijskih postopkih med staršema (dimenzija avtoritativnost), spodbujanje različnih vidikov otrokovega spoznavnega razvoja (npr. vključevanje v različne oblike igre, učenje števil, oblik, barv) ter izražanje naklonjenosti do otroka (dimenzija spodbujanje). V okviru manj optimalnega sloga starševstva so navedene značilnosti manj izražene, vendar kljub temu prevladujejo nad izraznostjo strategij, kot so nedosledno postavljanje pravil in zahtev otroku ter nevztrajanje na njih, dolgotrajno pogajanje z otrokom (neučinkovit nadzor), uporaba moči, odtegnitev naklonjenosti in privilegijev, postavljanje zahtev otroku, da uboga takoj in brez spraševanja (uveljavljanje moči).

Za večino otrok sta VDO izpolnila oba starša ($N = 306$), zato smo za posameznega otroka določili, kateri slog starševstva mu pripada ločeno za ocene mam in očetov, nato pa preverili stopnjo individualne skladnosti v slogu starševstva med mamami in očeti. Starša večine otrok sta bila skladna glede sloga starševstva ($N_{\text{optimalni}} = 102$, $N_{\text{manj optimalni}} = 102$), kar je zanesljivo višje od slučajne skladnosti,

33 % otrok pa je bilo deležnih neskladnega starševstva (s strani enega izmed staršev optimalnega starševstva, s strani drugega pa manj optimalnega). Koeficient skladnosti med staršema je znašal $\kappa = ,34$ ($p < ,001$), kar pomeni nizko do zmerno stopnjo skladnosti v slogu starševstva med mamami in očeti.

Nedoslednosti v razvrstitvah sloga starševstva med partnerjema lahko vsaj delno odražajo majhne razlike v sredinah posameznih dimenzij VDO pri klastrih, ki temeljijo na maminih in očetovih ocenah. Poleg tega imata lahko starša v nekaterih primerih deljene vloge v odnosu do otroka in kot posledico tudi različna pričakovanja v zvezi s svojim vedenjem do istih otrok (npr. eden bolj spodbuja ali postavlja jasne meje otrokovemu vedenju, drugi se bolj zabava z otrokom ali je bolj permisiven). To se verjetno povezuje z njunimi dejanskimi razlikami v odnosu do otrok in se izraža potem tudi v neskladnih slogih starševstva.

Zaradi prenizkega individualnega ujemanja v slogu starševstva med staršema istega otroka smo v nadaljnjih analizah pričujočega prispevka upoštevali le slog starševstva, ki je sledil iz ocen enega starša. Pri tem smo se zaradi primerljivosti rezultatov z ugotovitvami drugih raziskav (v teh so pretežno sodelovale mame) in višje ponovljivosti dvoklasterne rešitve, ki sledi iz ocen mam v primerjavi z očeti, v nadaljnjih analizah odločili, da upoštevamo le mamin slog starševstva.

Učinki neodvisnih spremenljivk na socialno vedenje

Glede na starost otrok ob vstopu v vrtec smo jih razdelili v dve skupini: prva je začela obiskovati vrtec pri starosti 1 leta (zgodnji vstop), druga pa pri starosti 3 let (pozni vstop). Slog starševstva (optimalni ali manj optimalni), ki so ga bili deležni ciljni otroci, smo na osnovi podatkov VDO določili po postopku, opisanem v zgornjem razdelku. Na osnovi podatkov VIRO in rezultatov tipološke analize otrokove osebnosti v študiji M. Zupančič in sodelavk (v tisku), v kateri so med drugimi sodelovali tudi udeleženci pričujoče raziskave, smo vsakemu izmed ciljnih otrok pripisali enega izmed treh tipov osebnosti (prožni, povprečni ali svojeglavi). Kot četrto neodvisno spremenljivko smo upoštevali starost otrok, pri kateri so vzgojiteljice podale podatke o njihovem socialnem vedenju v vrtcu. Otroci so bili v času prvega merjenja stari 3 in v času drugega 4 leta.

Iz tabele 1 je razvidno¹, da se vzgojiteljičine ocene otrokove socialne kompetentnosti in socialnega prilagajanja znotraj vseh kategorij določene neodvisne spremenljivke (starost ob vstopu, tip osebnosti, slog starševstva in čas merjenja) porazdeljujejo normalno. Porazdelitve rezultatov SV-O pri lestvici *Vedenje ponotranjenja* (drugo merjenje) in pri lestvici *Vedenje pozunanjenja* (obe merjenji) znotraj več kategorij odstopajo od normalne porazdelitve – porazdelitve so levo asimetrične. To pomeni, da so bile vrednosti pri teh lestvicah večinoma visoke, kar kaže na odsotnost težavnega vedenja. Kljub temu se nismo odločili za normalizacijo

¹ Podrobnejši podatki o *M* in *SD* po natančneje diferenciranih skupinah so dostopni v arhivu prve avtorice.

Tabela 1. Aritmetične sredine in standardne deviacije sestavljenih lestvic SV-O po posameznih neodvisnih spremenljivkah.

	N	Socialna kompetentnost		Vedenje ponotranjenja ^a		Vedenje pozunanjenja ^a		Socialno prilagajanje	
		Č 1	Č 2	Č 1	Č 2	Č 1	Č 2	Č 1	Č 2
		M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)
Spremenljivke									
Čas merjenja	224	108,02 (31,86)	116,03 (29,32)	73,65 (16,96)	77,85 (14,62)	*** 76,34 (16,73)	** 76,95 (15,64)	*** 258,01 (50,94)	270,83 (46,93)
Vstop									
1 leto	115	108,77 (29,56)	113,30 (29,93)	76,85 (14,25)	79,46 (13,26)	** 73,43 (17,88)	* 76,18 (15,90)	259,05 (48,36)	268,94 (48,21)
3 leta	109	107,24 (34,23)	118,89 (28,53)	70,27 (18,90)	76,17 (15,81)	* 79,40 (14,90)	*** 77,76 (15,39)	256,91 (53,73)	272,81 (45,70)
Tip osebnosti									
povprečni	114	100,41 (30,24)	113,02 (28,74)	69,59 (17,80)	76,06 (15,99)	76,25 (16,46)	** 78,20 (15,62)	246,25 (50,26)	267,28 (47,45)
prožni	39	111,59 (32,95)	114,03 (32,10)	78,54 (14,22)	79,74 (8,56)	77,36 (16,59)	74,95 (13,60)	267,49 (50,03)	268,71 (42,27)
svojejavni	51	123,12 (31,21)	124,14 (28,44)	81,12 (13,21)	82,67 (12,06)	74,88 (17,52)	* 75,08 (16,70)	279,12 (48,84)	281,88 (46,13)
Slog starševstva									
optimalni	116	108,69 (31,90)	118,58 (27,95)	73,30 (17,07)	79,56 (13,74)	** 77,48 (15,35)	*** 78,43 (14,95)	259,47 (48,56)	276,57 (44,53)
manj optimalni	102	107,62 (32,30)	113,90 (30,40)	73,69 (17,06)	75,71 (15,61)	74,81 (18,38)	75,75 (16,61)	256,12 (54,51)	265,36 (49,43)

Opombe. Č: čas merjenja, 1 = starost 3 leta, 2 = starost 4 leta.

^a Obrnjeno vrednotenje.

* $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$. Označena je statistična pomembnost Kolmogorov-Smirnov Z – odstopanje od normalnosti distribucije.

rezultatov, saj ob upoštevanju rezultatov pri vseh lestvicah SV-O odstopanja od normalne porazdelitve za večino kategorij niso pomembna. Na ta način smo ohranili uniformnost obdelave in interpretacije surovih rezultatov.

Iz tabele 2 je razvidno, da imata tip osebnosti ter interakcija med tipom osebnosti in časom merjenja pomemben učinek na otrokovo socialno kompetentnost, vedenje ponotranjenja in socialno prilagajanje². Slednje je med drugim sestavljeno tudi iz socialne kompetentnosti in vedenja ponotranjenja, zato dobljena pomembna interakcija pri socialnem prilagajanju ni presenetljiva. Otroci z različnimi tipi osebnosti, ki sledijo iz ocen mam, se med seboj niso značilno razlikovali glede vedenja pozunanjenja, kar podpira ugotovitve predhodne slovenske raziskave s triletnimi otroki (Zupančič in dr., v tisku).

² Mauchlyev test sferičnosti zaradi narave zbranih podatkov nikoli ni pokazal pomembnih odstopanj od zahtevane enakosti razpršenosti razlik.

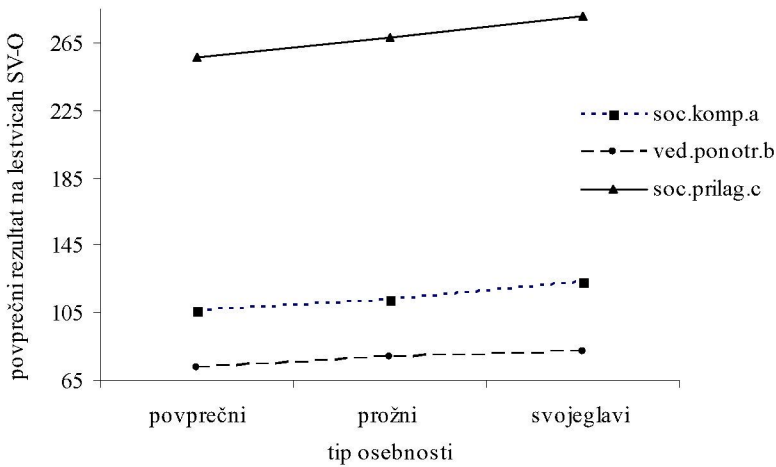
Tabela 2. Povzetek štirismerne ANOVA za sestavljene lestvice SV-O.

Izvor variabilnosti	Socialna kompetentnost		Vedenje ponotranjenja		Vedenje pozunanjenja		Socialno prilagajanje		
	F	η^2	F	η^2	F	η^2	F	η^2	
<i>Neodvisne meritve</i>									
Slog	0,06	0,00	0,65	0,00	0,40	0,00	0,37	0,00	
Tip	6,06 **	0,06	7,32 ***	0,07	0,65	0,01	4,53 *	0,05	
Vstop	0,85	0,00	2,56	0,01	2,08	0,01	0,31	0,00	
Slog x tip	0,91	0,01	0,11	0,00	0,07	0,00	0,49	0,01	
Slog x vstop	0,53	0,00	0,74	0,00	1,16	0,01	1,14	0,01	
Tip x vstop	0,40	0,00	0,47	0,00	1,43	0,02	0,10	0,00	
Slog x tip x vstop	0,11	0,00	0,03	0,00	1,71	0,02	0,30	0,00	
<i>Ponovljene meritve</i>									
Čas	3,15	0,02	3,64	0,02	0,05	0,00	2,88	0,02	
Čas x slog	2,11	0,01	2,26	0,01	0,18	0,00	2,48	0,01	
Čas x tip	4,59 *	0,05	3,74 *	0,04	1,29	0,01	5,66 **	0,06	
Čas x vstop	0,04	0,00	0,12	0,00	3,79	0,02	0,17	0,00	
Čas x slog x tip	1,98	0,02	0,18	0,00	4,42 *	0,05	2,88	0,03	
Čas x slog x vstop	0,74	0,00	0,05	0,00	0,02	0,00	0,28	0,00	
Čas x tip x vstop	2,20	0,02	1,62	0,02	2,62	0,03	3,66 *	0,04	
Čas x slog x tip x vstop	0,65	0,01	0,06	0,00	0,09	0,00	0,39	0,00	

Opombe. Slog = slog starševstva. Tip = tip osebnosti. Vstop = starost otroka ob vstopu v vrtec. Čas = čas merjenja. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Poleg tega rezultati kažejo še pomemben učinek interakcije med časom merjenja, tipom osebnosti in starostjo otrok ob vstopu v vrtec na socialno prilagajanje ter učinek interakcije med časom merjenja, slogom starševstva in tipom osebnosti na otrokovo vedenje pozunanjenja. Vrednosti v stolpcu η^2 kažejo, kolikšen delež variance na odvisni spremenljivki pojasnimo z neodvisnimi spremenljivkami (ali z interakcijo med njimi). Ti učinki so majhni ($\eta^2 < ,059$) do srednje visoki ($,059 < \eta^2 < ,138$) (Cohen, 1988). Smer navedenih razlik v nadaljevanju ponazarjamo s slikami od 2 do 5.

Slika 2 kaže, da so vzgojiteljice kot najbolj socialno kompetentne in socialno prilagojene ocenile otroke, ki so se pri starosti 3 let glede na ocene mam uvrstili v svojejglavi tip osebnosti, kot najmanj socialno kompetentne in prilagojene pa otroke, za katere je bil značilen povprečni tip osebnosti. Schefféjev *post hoc* test je pri obeh lestvicah pokazal statistično pomembne razlike med povprečnimi in svojejglavimi otroki (socialna kompetentnost: povprečje razlik = 16,46, $p < ,001$; socialna prilagojenost: povprečje razlik = 23,59, $p = ,01$), medtem ko se prožni otroci glede socialne kompetentnosti in socialnega prilagajanja v vrtcu niso pomembno razlikovali od svojejglavih in povprečnih. Vzgojiteljice so v povprečju opazile najmanj vedenja ponotranjenja (obrnjeno vrednotenje) pri otrocih, ki so bili kot triletniki svojejglavi, največ pa pri otrocih s povprečnim tipom osebnosti. Slednji so izrazili značilno več vedenja ponotranjenja kot otroci z ostalima tipoma osebnosti (prožni: povprečje razlik = 6,63,



Slika 2. Aritmetične sredine na treh lestvicah vprašalnika SV-O pri treh tipih osebnosti.
^a Razpon možnih točk: 0 – 200, ^b Razpon možnih točk: 0 – 100, ^c Razpon možnih točk: 0 – 400.

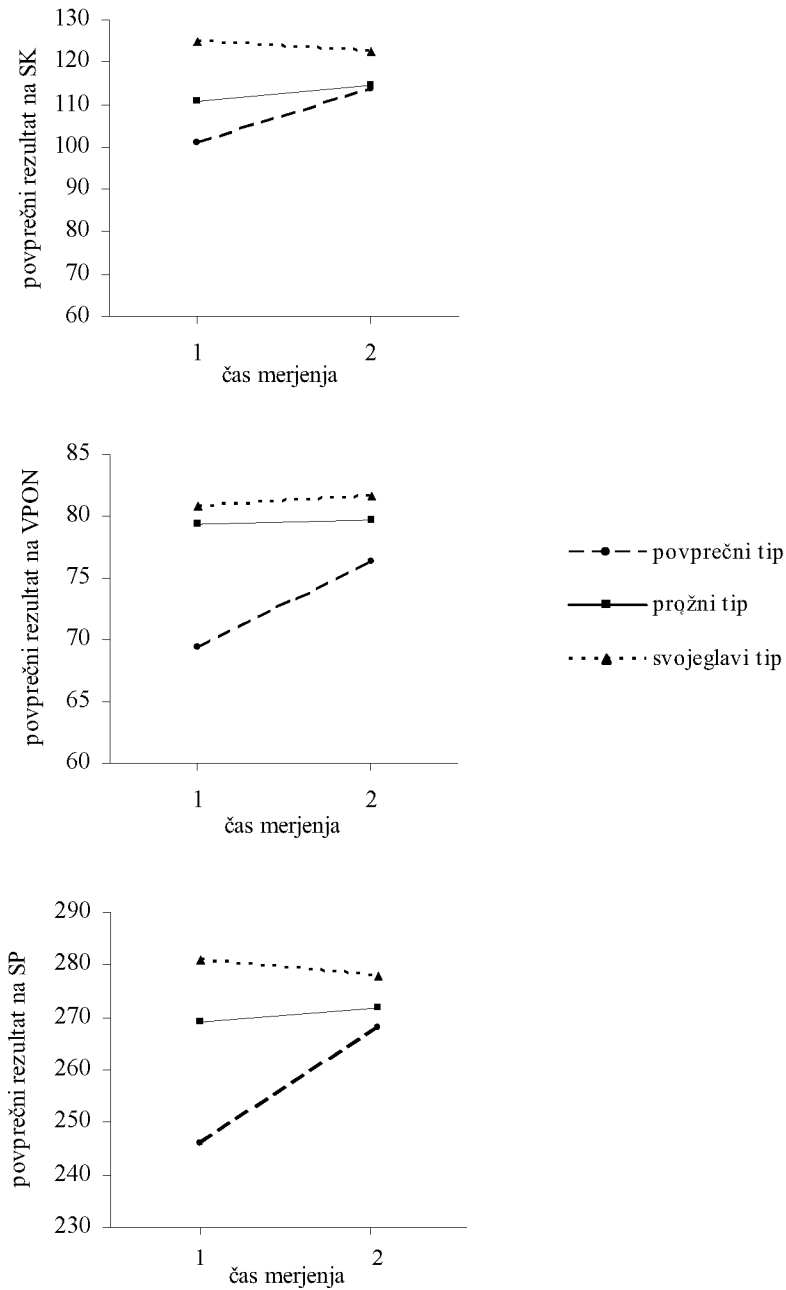
$p < ,05$; svojeglavi: povprečje razlik = 9,31, $p < ,001$), med katerimi ni bilo pomembnih razlik glede tega vedenja v vrtcu. S specifično konfiguracijo osebnostnih dimenzij pojasnimo od 5 % do 7 % variabilnosti po posameznih področjih socialnega vedenja, kar je nizek do zmerno visok delež pojasnjene variance.

Dobljeni rezultati pomenijo, da so vzgojiteljice triletnike z razmeroma nizko izraženo ekstravertnostjo in vestnostjo ter razmeroma visokim nevroticizmom (povprečni tip; vse vrednosti pa se nahajajo v intervalu $\pm 0,5 SD$; Zupančič in dr., v tisku) v povprečju ocenile kot manj splošno prilagojene v vrtcu, značilno bolj potrte, anksiozne, osamljene in odvisne od odraslih (vedenje ponotranjenja) ter tudi kot manj vesele, zaupljive, vključene v vrstniško skupino, neodvisne glede na svojo starost (socialna kompetentnost) kot njihove prožne in svojeglave vrstnike. Nekoliko manj učinkovito socialno vedenje otrok s povprečnim tipom osebnosti lahko razložimo z značilnostjo njihovega osebnostnega profila, ki spominja na tip osebnosti s pretiranim nadzorom (Asendorpf in dr., 2001; Asendorpf in van Aken, 1999; Caspi in Silva, 1995; De Fruyt in dr., 2002; Hart in dr., 2003; Hart, Hoffman, Edelstein in Keller, 1997; Robins in dr., 1996) in se specifično povezuje z vedenjem ponotranjenja ter s splošno zadržanostjo v socialnih situacijah (Asendorpf in van Aken, 1999; Robins in dr., 1996). Pri tem je potrebno poudariti, da je pri povprečnem tipu osebnosti v primerjavi s tipom s pretiranim nadzorom manj izražen nevroticizem, ekstravertnost pa bolj. Zato najverjetneje razlike v vedenju ponotranjenja med otroki s povprečnim in preostalima tipoma osebnosti niso velike.

Po drugi strani rezultati kažejo, da so vzgojiteljice triletnike z visoko izraženo ekstravertnostjo in vestnostjo ter nizko nesprejemljivostjo in nevroticizmom (prožni

tip) zaznale kot podobno učinkovite v socialnem delovanju kot ekstravertne, razmeroma vestne in čustveno stabilne, a hkrati bolj nesprejemljive otroke (svojejavni tip). Osebnostni profil svojejavnih triletnikov (Zupančič in dr., v tisku) sicer spominja na konfiguracijo značilnosti pri otrocih s pomanjkljivim nadzorom, za katero je značilno več vedenj pozunanjenja (Asendorpf in van Aken, 1999; Hart in dr., 2003; Robins in dr., 1996), vendar imajo svojejavni otroci v primerjavi z otroki s pomanjkljivim nadzorom bolj izražene zaželene lastnosti, tj. ekstravertnost, vestnost, odprtost in čustveno stabilnost. Slednje je morda eden izmed razlogov, da so bili prožni in svojejavni otroci glede vedenja pozunanjenja ocenjeni podobno. Poleg tega je dimenzija nesprejemljivosti, ki najbolje razlikuje med svojejavimi in prožnimi otroki, nekoliko bolj spremenljiva med različnimi konteksti (npr. doma in v vrtcu) kot druge dimenzije. M. Zupančič in sodelavci (v recenziji) namreč ugotavljajo, da je stopnja ujemanja med mamini, očetovi in vzgojiteljičinimi ocenami otrokovega negativnega čustvovanja in antagonizma, sestavinama nesprejemljivosti, razmeroma najnižja. Tako so se lahko otroci, ki smo jih glede na ocene mam razvrstili v svojejavni tip (razmeroma visoka nesprejemljivost), v vrtcu vedli na bolj sprejemljiv način kot doma, prožni otroci (nizka nesprejemljivost) pa so morda v vrtcu pogosteje izražali manj socialno sprejemljivo vedenje (pozunanjenje) kot doma.

Iz rezultatov je razvidno, da so vzgojiteljice svojejavne otroke ocenile tudi kot razmeroma najbolj socialno kompetentne in prilagojene, vendar ne značilno bolj od prožnih otrok. Kot kažejo rezultati raziskav, ki so osredotočene na posamezne dimenzije osebnosti (Zupančič in Kavčič, 2005b), starševa ocena otrokove ekstravertnosti najbolje napoveduje (sočasno in vzdolžno) otrokovo socialno kompetentnost v vrtcu. Verjetno vzgojiteljice učinkovito socialno delovanje otrok v skupini povezujejo predvsem z vidiki ekstravertnosti, ki je pri prožnem in svojejavnem tipu podobno izražena (Zupančič in dr., v tisku), manj pa se osredotočajo na vidike sprejemljivosti, vestnosti in čustvene stabilnosti, ki so manj izraženi pri svojejavnih kot pri prožnih otrocih. Bolj družabne, dejavne, obzirne, odprte otroke in otroke s pozitivnim čustvovanjem (ekstravertnost) tako lahko v primerjavi z manj ekstravertnimi otroki zaznavajo kot bolj vesele, zaupljive, strpne, prosocialne, mirne pri reševanju konfliktov, neodvisne od odraslih, vključene v vrstniške interakcije in sodelovalne z vzgojiteljicami (socialna kompetentnost in prisotnost pozitivnih vidikov socialnega prilagajanja). Pri ocenjevanju socialnega vedenja so lahko bolj pozorne na to, kako pogosto otrok vstopa v interakcije z vrstniki (vidik ekstravertnosti), manj pa na kakovost teh interakcij (vidik nesprejemljivosti). Vzgojiteljice sicer opazijo in celo višje ocenjujejo otrokove poteze nesprejemljivosti (negativno čustvovanje, antagonizem, močna volja) kot starši (Zupančič in Kavčič, 2005a, 2005c), vendar te značilnosti očitno nimajo pomembne vloge pri njihovem ocenjevanju prisotnosti pozitivnega socialnega vedenja pri otrocih (socialna kompetentnost in prilagajanje). Do tega morda prihaja zaradi tega, ker vzgojiteljice pojmujejo različne vidike manj sprejemljivega vedenja med triletniki kot normativne, saj se od 2. leta dalje uveljavljanje sebe, lastnih teženj in zamisli postopoma pojavi pri veliki večini otrok in odraža njihovo naraščajočo zavest o sebi in poskuse poudarjanja

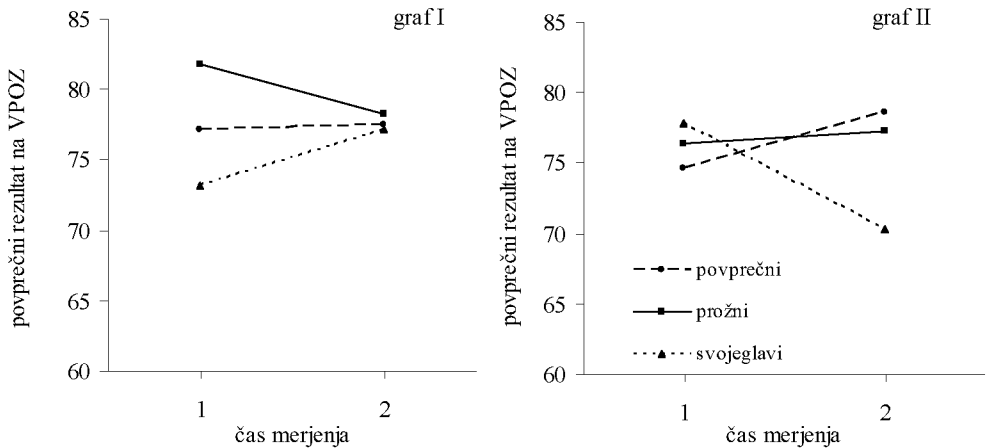


Slika 3. Aritmetične sredine na treh lestvicah SV-O pri treh tipih osebnosti v prvem in drugem času merjenja. SK – socialna kompetentnost, VPON – vedenje ponotranjenja, SP – socialno prilagajanje.

meje med seboj in drugimi (Zupančič, 2004c).

Slika 3 kaže, da se v povprečju ocena na posameznih področjih socialnega vedenja otrok, ki so bili kot triletniki glede na ocene mam razvrščeni v svojeglavi in prožni tip osebnosti, po enem letu ni bistveno spremenila. Večje spremembe opazimo pri otrocih s povprečnim tipom osebnosti, in sicer porast socialne kompetentnosti ter prilagajanja in upad vedenja ponotranjenja (obrnjeno vrednotenje). Čeprav še vedno nekoliko nižji, so bili v povprečju rezultati teh otrok po enem letu (drugo merjenje) podobni rezultatom prožnih in svojeglavih otrok. Z interakcijo med tipom otrokove osebnosti in starostjo pojasnimo od 4 % do 6 % variabilnosti po posameznih področjih socialnega vedenja.

Dobljene rezultate lahko po eni strani interpretiramo s progresivnimi razvojnimi spremembami v socialnem vedenju, ki bi lahko bile različne pri različnih tipih osebnosti; za povprečni tip je lahko npr. značilen poznejši razvoj socialne kompetentnosti in prilagajanja glede na ostala dva tipa. Po drugi strani pa lahko na osnovi teh rezultatov sklepamo na možne ugodne učinke vrtca, ki specifično delujejo na triletnike s povprečnim tipom osebnosti, za katere je značilna precejšnja čustvena in vedenjska zadržanost v socialnih stikih. Da bi to predpostavko podprli, bi morali pokazatelj socialnega vedenja pri otrocih s povprečnim tipom osebnosti, ki obiskujejo vrtec, vzdolžno primerjati s spremembami pri kontrolni skupini otrok. Poleg tega pa odsotnost sprememb v rezultatih pri prožnih in svojeglavih otrocih ne pomeni nujno, da se njihovo socialno vedenje ne spreminja. Dejstvo, da vzgojiteljice verjetno ocenjujejo otroke v primerjavi z njihovimi vrstniki enake starosti, namreč vodi do podcenjevanja razvojnih



Slika 4. Aritmetične sredine na lestvici Vedenje pozunanjenja pri treh tipih osebnosti, dveh slogih starševstva in dveh merjenjih. Graf I kaže povprečne vrednosti pri optimalnem starševstvu, graf II pa povprečne vrednosti pri manj optimalnem starševstvu. VPOZ – vedenje pozunanjenja.

sprememb (LaFreniere in dr., 2001).

Iz rezultatov je razvidno tudi, da se pri drugem merjenju povprečni rezultat pri vseh treh tipih na vseh treh področjih socialnega vedenja približuje skupnemu povprečju. To bi lahko pomenilo tudi, da osebnostni tipi vzdolžno ne napovedujejo dobro razlik v socialnem vedenju.

Iz slike 4 (graf I), je razvidno, da so si triletniki z različnim tipom osebnosti, ki so bili sočasno deležni optimalnega sloga starševstva, po enem letu postali bolj podobni glede vedenja pozunanjenja v vrtcu (vrednosti med $T48$ in $T49$)³. Pri prožnih triletnikih so vzgojiteljice po enem letu (drugo merjenje) podale nekoliko višje ocene tega vedenja (obrnjeno vrednotenje) (od $T50$ do $T49$), čeprav je bilo pozunanjenje pri tej skupini še vedno razmeroma najmanj izraženo (glede na druga dva tipa osebnosti). Pri svojejavih otrocih je vedenje pozunanjenja v vrtcu po enem letu nekoliko upadlo (od $T46$ do $T48$), pri povprečnih otrocih pa ostalo razmeroma dosledno. Svojejavni triletniki so torej po enem letu postali manj razdražljivi, vzkipljivi, lažje so sprejemali omejitve, bili so manj agresivni do vrstnikov, v manjši meri so bili pozorni le na lastno perspektivo in pobude, manj so se upirali vzgojiteljicam, njihovemu vodenju, usmerjanju.

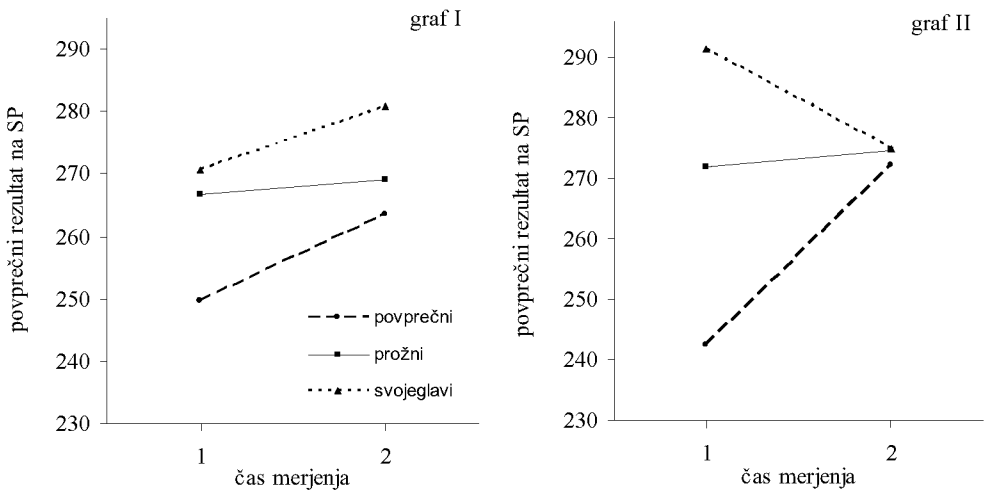
Slika 4 (graf II) kaže spremembe v vedenju pozunanjenja pri triletnikih, ki so bili na osnovi ocen mam sočasno deležni manj optimalnega sloga starševstva. Vidimo lahko, da pri povprečnih ($T46$) in prožnih triletnikih ($T47$), razen majhnega upada (šlo je za obrnjeno vrednotenje), v času od prve do druge meritve ni prišlo do večjih sprememb v vedenju pozunanjenja (od ena do dve vrednosti T), po enem letu pa je bil opazen porast tega vedenja pri svojejavih otrocih (od $T49$ do $T43$). Tako prožni kot povprečni triletniki so ob optimalnem starševstvu izražali nekoliko manj vedenja pozunanjenja v vrtcu kot triletniki z enakim tipom osebnosti, ki so bili deležni manj optimalnega starševstva, pri svojejavih triletnikih pa je bilo obratno. Medtem ko so si prožni in povprečni otroci, ki so bili deležni različnih slogov starševstva, po enem letu postali podobni glede vedenja pozunanjenja, so svojejavni otroci ob optimalnem starševstvu po enem letu izražali manj vedenja pozunanjenja v primerjavi s svojejavimi vrstniki ob manj optimalnem starševstvu.

Porast v vedenju pozunanjenja po enem letu pri svojejavih otrocih ob manj optimalnem starševstvu ter odsotnost podobnih sprememb v neugodni smeri med svojejavimi otroki ob optimalnem starševstvu kažeta, da ne moremo sklepati na morebitni specifični učinek vrtca na ta tip otrok. Prepoznani učinek interakcije navaja na sklep, da podobno družinsko okolje (npr. manj optimalno starševstvo) različno vpliva na razvoj otrok z različno konfiguracijo osebnostnih značilnosti, kar ugotavljajo tudi številni tuji avtorji (pregled v: Wachs in Kohnstamm, 2001). Mame, ki uporabljajo slog manj optimalnega starševstva, redkeje uporabljajo razlagalne tehnike socializacije in postavljajo meje otrokovemu vedenju, so manj odzivne in naklonjene otrokom ter manj pogosto spodbujajo spoznavni razvoj kot tiste z optimalnim slogom starševstva. V

³ Standardizirane vrednosti T so določene na podlagi pretvorbenih tabel v Priročniku SV-O (LaFreniere in dr., 2001).

primerjavi s slednjimi prve otroku nekoliko pogosteje odtegnejo naklonjenost in privilegije, jih spodbujajo k takojšnji ugodljivosti brez spraševanja, postavljajo pravila in zahteve nedosledno, manj vztrajajo na njih in se dolgo časa pogajajo z otroki. Sicer razmeroma majhna razlika pri mamini uporabi učinkovitih in manj učinkovitih strategij socializacije (manj optimalni slog starševstva) ima lahko še posebej neugoden kumulativen učinek na razvoj vedenja pozunanjenja pri otrocih, ki že kot malčki kažejo težnjo k razmeroma nizkemu nadzoru nad izražanjem svojih impulzov in so razmeroma težko vodljivi (svojejavni otroci). Po drugi strani dobljeni rezultati nakazujejo možnost, da visoka raven mamine avtoritativnosti in spodbujanja otrokovega spoznavnega razvoja, vključno z izražanjem naklonjenosti, delujejo zaviralno na otrokovo izražanje jeze, agresivnosti, egoizma in nasprotovanja avtoriteti (vedenje pozunanjenja) pri otrocih s takšnimi težnjami. Učinek ugotovljene interakcije med tipom osebnosti, slogom starševstva in časom merjenja na vedenje pozunanjenja je sicer pomemben, a majhen (5 %).

Iz slike 5 (graf I) je razvidno, da je pri triletnikih z različnimi tipi osebnosti, ki obiskujejo vrtec od enega leta starosti, po enem letu prišlo do porasta socialnega prilagajanja. Med prožnimi otroci so se pojavile zanemarljivo majhne spremembe, nekoliko večje pa smo zasledili med svojejavimi in povprečnimi triletniki. Po enem letu so se razlike v socialnem prilagajanju med otroki z različnimi tipi osebnosti ohranile, vendar so bili prožni triletniki glede prilagajanja leto kasneje bolj podobni povprečnim



Slika 5. Aritmetične sredine na lestvici Socialno prilagajanje pri treh tipih osebnosti, dveh starostih vstopa v vrtec in dveh merjenjih. Graf I kaže povprečne vrednosti pri skupini otrok, ki se je v vrtec vključila zgodaj, graf II pa povprečne vrednosti pri skupini, ki se je v vrtec vključila pozno. SP – socialno prilagajanje.

otrokom, medtem ko so bili kot triletniki bolj podobni svojim svojeglavim vrstnikom. Pri otrocih, ki so se v vrtec vključili s tremi leti (graf II), se je socialno prilagajanje v času spreminjalo glede na tip otrokove osebnosti. Triletniki z različnimi tipi osebnosti so si po enem letu postali zelo podobni glede socialnega prilagajanja v vrtcu. Triletnike s povprečnim tipom osebnosti so vzgojiteljice po enem letu zaznale kot bolj socialno prilagojene, svojeglave otroke kot manj prilagojene (glede na prvo merjenje, ko so bili stari 3 leta), prožne triletnike pa so ocenile kot podobno socialno prilagojene pri obeh merjenjih (v starosti 3 in 4 leta). Porast v prilagajanju slednjih je bil malenkosten, podoben kot pri skupini prožnih otrok, ki se je v vrtec vključila zgodaj.

Primerjava ocen socialnega prilagajanja med grafoma I in II kaže, da so bili otroci s povprečnim tipom osebnosti, ki so se pozno vključili v vrtec, sočasno zaznani kot malenkostno manj socialno prilagojeni (*T42*) glede na svoje vrstnike z enakim tipom osebnosti, ki so se v vrtec vključili zgodaj (*T43*). Po enem letu je bilo obratno, znotraj povprečnega tipa so bili kot nekoliko bolj socialno prilagojeni v primerjavi z otroki, ki so se v vrtec vključili zgodaj (*T45*), ocenjeni otroci, ki so se vključili v vrtec s 3 leti (*T46*). Prožni otroci so dosegli podoben rezultat ne glede na starost ob vključitvi v vrtec in ne glede na čas merjenja - prilagojenost je pri obeh skupinah prožnih otrok porasla za eno *T* vrednost. Otroci s svojeglavim tipom osebnosti so v enem letu napredovali v socialnem prilagajanju, če so vrtec obiskovali že od 1. leta (od *T46* do *T48*), v kolikor pa so se v vrtec vključili s 3 leti, je ocena njihovega socialnega prilagajanja upadla (od *T50* do *T47*).

Glede na relativno najšibkejšo socialno prilagojenost povprečnih otrok, ki so se pozno vključili v vrtec (ob prvem merjenju), ter relativno največji porast v socialnem prilagajanju po enem letu lahko v povezavi z ugotovitvami na spremenljivke osredotočenih slovenskih raziskav (Zupančič in Kavčič, 2004a) sklepamo, da imajo otroci s povprečnim tipom osebnosti več težav ob prilagajanju na nedavni vstop v vrtec v starosti 3 let kot njihovi prožni in svojeglavi vrstniki. Poleg tega se zdi, da otroci s povprečnim profilom, ki so se pozno vključili v vrtec, v začasni odziv na pomemben življenjski dogodek (vstop v vrtec) izražajo tudi več manj prilagojenega vedenja kot njihovi vrstniki s povprečnim tipom osebnosti, ki so se v vrtec vključili zgodaj in so se nanj že prilagodili. Vendar otroci s povprečnim tipom osebnosti, ki so vrtec začeli obiskovati pozno, po enem letu precej napredujejo v socialnem prilagajanju. Obe skupini otrok s povprečnim tipom osebnosti se torej ugodno prilagajata na življenje v vrtcu. Kljub začetnim težavam pa je pozni vstop morda za te otroke celo malenkostno bolj ugoden kot zgodnji.

Iz rezultatov sledi, da se v primerjavi z otroki s povprečnim tipom osebnosti, glede na starost ob vstopu v vrtec, pojavljajo večje razlike v socialnem prilagajanju med svojeglavimi otroki. Za te se zdi ugodneje, da se v vrtec vključijo zgodaj. Ekstravertni triletniki z razmeroma visoko izraženo nesprejemljivostjo (svojeglavi otroci), ki so se v vrtec vključili v starosti 3 let, so namreč predstavljali edino skupino, ki so jo vzgojiteljice po enem letu ocenile kot manj socialno prilagojeno. Ugotovljeni neugodni učinek poznega vstopa v vrtec na prilagajanje svojeglavih triletnikov je morda

posledica odsotnosti dodatnega vira socializacije (vrstnikov in vzgojiteljice) pred 3. letom, v okviru katere se mora otrok fleksibilno prilagajati različnim zahtevam, dogovorjenim pravilom in normam v večji skupini ter obvladovati svoje impulze. V kontekstu vrtca otrok pridobiva tudi pomembne zgodnje izkušnje v interakcijah z vrstniki in odraslimi v vlogah, drugačnih od staršev. Prav zgodnejši socializacijski "pritisk", širši od družinskega, ima verjetno ugoden učinek zlasti na razvoj socialnega vedenja pri svojeglavih otrocih. Vsekakor bi morali to predpostavko dodatno preveriti z ugotavljanjem razvojnih trendov v socialnem prilagajanju pri vzorcu svojeglavih otrok, ki ne obiskujejo vrtca. Ob navedenem je potrebno upoštevati, da je imela interakcija med tipom osebnosti, časom merjenja in starostjo ob vstopu v vrtec pomemben, a majhen učinek (4 %) na socialno prilagajanje otrok v vrtcu.

Zaključki

Osrednji cilj raziskave je bil ugotoviti, kakšni so učinki tipa otrokove osebnosti, njegove starosti ob vstopu v vrtec in maminega sloga starševstva na socialno vedenje otrok v vrtcu. Na začetku raziskave, ko so bili otroci stari 3 leta, so mame in očetje ločeno ocenili značilnosti svojega starševstva, mame so ocenile tudi otrokove osebnostne značilnosti, vzgojiteljice pa so sočasno in še enkrat leto kasneje poročale o otrokovem socialnem vedenju v vrtcu. Ker so o istih otrocih poročale različne osebe, smo se pri ugotavljanju učinkov neodvisnih spremenljivk na socialno vedenje izognili napaki istega ocenjevalca. Za razliko od prevladujočega načina preučevanja posameznih vidikov starševstva in otrokovih osebnostnih značilnosti, ki nam posreduje podatke o variriranju posamičnih spremenljivk (na spremenljivke osredotočni pristop), smo k ugotavljanju učinkov izbranih spremenljivk na otrokovo vedenje v vrtcu pristopili konfiguralno, s perspektive, osredotočene na posameznika. Pri analizi učinkov neodvisnih na odvisne spremenljivke smo namreč upoštevali značilne kombinacije dimenzij starševstva in otrokove osebnosti.

V prvem delu raziskave smo v Sloveniji prvič izvedli postopek določanja slogov starševstva. Dobljena sloga starševstva – optimalni in manj optimalni – sta bila visoko ponovljiva in strukturno zelo podobna med mamami in očeti triletnih otrok, pari staršev pa so se zmerno ujemali glede sloga starševstva, ki ga uporabljajo pri svojih otrocih. V nadaljnjih raziskavah bi bilo potrebno preveriti ponovljivost ugotovljenih slogov starševstva med starši različno starih otrok, individualno skladnost med slogi starševstva, ki so jih deležni isti otroci v svojem razvoju (časovna stabilnost) in napovedno vrednost slogov starševstva v primerjavi s posameznimi dimenzijami starševstva.

Rezultati pričujoče študije na splošno podpirajo predpostavke sodobnih raziskav (npr. Melhiush, 2001; Pierrehumbert in dr., 2002; Rosenthal, 1999), da je učinek starosti otrok ob vstopu v vrtec na njihov razvoj odvisen od sočasnega delovanja več dejavnikov (npr. značilnosti otrok, družinskega okolja in okolja v vrtcu), ki ne delujejo uniformno, temveč interaktivno. Razmeroma najpomembnejši in najdoslednejši učinek na socialno

vedenje otrok v vrtcu ima specifična konfiguracija njihovih osebnostnih značilnosti (tip osebnosti), učinki preostalih izbranih spremenljivk na socialno vedenje pa so odvisni od otrokove osebnosti. Prožni in svojeglavi otroci so na področju socialnega delovanja v vrtcu v povprečju nekoliko učinkovitejši od otrok s povprečnim profilom osebnosti, vendar slednji med 3. in 4. letom starosti na tem področju razvoja tudi razmeroma največ pridobijo. Šele primerjava predstavljenih ugotovitev z razvojnimi trendi v socialnem vedenju pri skupini otrok, ki ne obiskuje vrtca, bi dala odgovor na vprašanje, ali ima vrtec ugoden učinek na razvoj socialnega vedenja, še posebej pri otrocih s povprečnim tipom osebnosti. V optimalnih pogojih starševstva si otroci z različnim tipom osebnosti, ki obiskujejo vrtec, med 3. in 4. letom starosti postajajo podobni glede vedenja pozunanjenja. To vedenje in njegov razvojni trend sta podobna tudi med prožnimi in otroki s povprečnim tipom osebnosti, ki so deležni manj optimalnega starševstva. Slednje pa ima neugoden učinek na razvoj vedenja pozunanjenja pri svojeglavih otrocih. Starost otrok ob vstopu v vrtec sama po sebi nima učinkov na razvoj socialnega vedenja, šele v kombinaciji s tipom osebnosti pa se kaže neugoden učinek poznega vstopa na socialno prilagajanje svojeglavih otrok.

Pri interpretaciji prikazanih rezultatov je potrebno upoštevati, da veljajo le za otroke, ki obiskujejo vrtec. Predstavljeni učinki posameznih spremenljivk in interakcij med njimi na spremembe v otrokovem socialnem vedenju so razmeroma majhni, obstaja pa možnost, da je njihova velikost podcenjena. Pri analizi podatkov namreč nismo upoštevali časovne stabilnosti v otrokovi individualni pripadnosti določenemu tipu osebnosti in v mamini pripadnosti enemu izmed slogov starševstva, ki se lahko v času spreminjata. Tako ni nujno, da bi se ciljni udeleženci tudi v času drugega merjenja, ko so bili stari 4 leta, razvrstili v isti tip osebnosti in/ali da bi bili deležni enakega sloga starševstva kot pred enim letom. To bi seveda podcenilo učinek obeh nominalnih spremenljivk na socialno vedenje, ki smo ga obravnavali sočasno in vzdolžno.

Literatura

- Andersson, B. (1989). Effects of public daycare: A longitudinal study. *Child Development*, 60, 857–866.
- Asendorpf, J. B. (2002). Editorial: The puzzle of personality types. *European Journal of Personality*, 16, 1–5.
- Asendorpf, J. B., Borkenau, P., Ostendorf, F. in van Aken, M. A. G. (2001). Carving personality description at its joints: Confirmation of three replicable personality prototypes for both children and adults. *European Journal of Personality*, 10, 169–198.
- Asendorpf, J. B. in van Aken, M. A. G. (1999). Resilient, overcontrolled, and undercontrolled personality prototypes in childhood: Replicability, predictive power, and the trait-type issue. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 815–832.
- Barbaranelli, C. (2002). Evaluating cluster analysis solutions: An application to the Italian NEO personality inventory. *European Journal of Personality*, 16, 43–55.
- Baumrind, D. (1967). Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior.

- Genetic Psychology Monographs*, 75, 43–88.
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology*, 4 (1/2), 1–103.
- Block, J. (1995). A contrarian view of the five-factor approach to personality description. *Psychological Bulletin*, 117, 187–215.
- Caspi, A. in Silva, A. P. (1995). Temperamental qualities at age three predict personality traits in young adulthood: Longitudinal evidence from a birth cohort. *Child Development*, 66, 486–498.
- Cegnar, P. (2001). *Dimenzije osebnosti starejših predšolskih otrok in njihova povezanost s prilagojenostjo v vrtcu [Personality dimensions in older preschool children and their relations with adaptation in preschool]*. Neobjavljena diplomska naloga [Unpublished BA thesis], Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo, Ljubljana, Slovenija.
- Clarke-Stewart, K. A., Gruber, C. P. in Fitzgerald, L. M. (1994). *Children at home and in day care*. Hillsdale, NJ, England: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Costa, P. T. Jr., Herbst, J. H., McCrae, R. R., Samuels, J. in Ozer, D. J. (2002). The replicability and utility of three personality types. *European Journal of Personality*, 16, 73–87.
- De Fruyt, F., Mervielde, I. in van Leeuwen, K. (2002). The consistency of personality type classification across samples and Five-factor measures. *European Journal of Personality*, 16, 57–72.
- Ehrler, D. J., Evans, G. J. in McGhee, R. L. (1999). Extending the Big-Five theory into childhood: A preliminary investigation into the relationship between Big-Five personality traits and behavior problems in children. *Psychology in the Schools*, 36, 451–458.
- Eisenberg, N., Cumberland, A., Spinrad, L. T., Fabes, A. R., Shepard, A. S., Reiser, M., Murphy, C. B., Losoya, S. H. in Guthrie, K. I. (2001). The relations of regulation and emotionality to children's externalizing and internalizing problem behavior. *Child Development*, 72 (4), 1112–1134.
- Eisenberg, N., Fabes, A. R., Shepard, A. S., Murphy, C. B., Guthrie, K. I., Jones, S., Friedman, J., Poulin R. in Maszk, P. (1997). Contemporaneous and longitudinal prediction of children's social functioning from regulation and emotionality. *Child Development*, 68 (4), 642–664.
- Halverson, C. F., Havill, V. L., Deal, J., Baker, S. R., Victor, J. B., Pavlopoulos, V., Besevegis, E. in Wen, L. (2003). Personality structure as derived from parental ratings of free descriptions of children: The Inventory of Child Individual Differences. *Journal of Personality*, 71, 995–1026.
- Harper, L. V. in Huie, K. S. (1985). The effects of prior group experience, age, and familiarity on the quality and organization of preschoolers' social relationships. *Child Development*, 56, 704–717.
- Harris, J. R. (1998). *The nurture assumption: Why children turn out the way they do?* New York: Touchstone.
- Hart, D., Atkins, R. in Fegley, S. (2003). Personality and development in childhood: A person-centred approach. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 68 (1).
- Hart, D., Hofmann, V., Edelstein, W. in Keller, M. (1997). The relation of childhood personality types to adolescent behavior and development: A longitudinal study of Icelandic children. *Developmental Psychology*, 33, 195–205.

- Havill, V. L., Allen, K., Halverson, C. F., Jr. in Kohnstamm, G. A. (1994). Parent's use of Big-Five categories in their natural language descriptions of children. V: C. F. Halverson, Jr., G. A. Kohnstamm in R. O. Martin (ur.), *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood* (str. 371–386). Hillsdale, NJ, New York: Lawrence Erlbaum Publishers.
- Howes, C. (1988). The peer interaction of young children. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 1 (217).
- Howes, C. (1990). Can the age of entry into child care and the quality of child care predict adjustment in kindergarten. *Developmental Psychology*, 26 (2), 292–303.
- Huey, S. J., Jr. in Weisz, J. R. (1997). Ego control, ego resiliency, and the Five-Factor Model as predictors of behavioral and emotional problems in clinic-referred children and adolescents. *Journal of Abnormal Psychology*, 106, 404–415.
- Kavčič, T. (2004) *Razvoj osebnosti predšolskih otrok: povezave z osebnostnimi značilnostmi staršev in sorojencev ter medosebnimi odnosi v družini*. [Development of personality in preschool children: Parental and siblings' personality in relation to interpersonal relationships in the family]. Neobjavljena doktorska disertacija [Unpublished PhD thesis]. Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo, Ljubljana, Slovenija.
- Kochanska, G. (1991). Socialization and temperament in the development of guilt and conscience. *Child Development*, 62, 1379–1392.
- Kochanska, G. (1995). Children's temperament, mother's discipline, and security of attachment: Multiple pathways to emerging socialization. *Child Development*, 66, 597–615
- Kochanska, G. (1997). Multiple pathways to conscience for children with different temperaments: From toddlerhood to age 5. *Developmental Psychology*, 33, 228–240.
- La Freniere, P. J. in Dumas, J. E. (1995). *Social competence and behavior evaluation, Preschool edition (SCBE)*. Los Angeles: Western Psychological Services.
- LaFreniere, P. J., Dumas, J. E., Zupančič, M., Gril, A. in Kavčič, T. (2001). *Vprašalnik o socialnem vedenju otrok: SV-O priručnik [Social Competence and Behavior Evaluation: SV-O Manual]*. Ljubljana: Center za psihodiagnostična sredstva.
- Marjanovič Umek, L., Fekonja, U. in Bajc, K. (ur.) (2005). *Pogled v vrtec [A look into preschool]*. Ljubljana: Državni izpitni center.
- Marjanovič Umek, L. in Zupančič, M. (2004a). Socialni in moralni razvoj v zgodnjem otroštvu [Social and moral development in early childhood]. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija [Developmental psychology]* (str. 363–381). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Marjanovič Umek, L. in Zupančič, M. (2004b). Otroci v vrtcu in šoli [Children in preschool and school institutions]. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija [Developmental psychology]* (str. 468–494). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Marjanovič Umek, L., Zupančič, M., Fekonja, U., Kavčič, T. in Podlesek, A. (2004). Dejavnosti v vrtcu: kako jih ocenjujejo starši? [Kindergarten activities: how do parents see them?]. *Sodobna pedagogika*, 3, 74–95.
- Melhuish, E. C. (2001). The quest for quality in early day care and preschool experience continues. *International Journal of Behavioral Development*, 25 (1), 1–6.
- Mervielde, I. in Asendorpf, J. B. (2000). Variable-centred and person-centred approaches to childhood personality. V: S. E. Hampson (ur.), *Advances in personality psychology* (str. 37–76). Hove, UK: Psychology Press Ltd.
- Mervielde, I., Buyst, V. in De Fruyt, F. (1995). The validity of the Big Five as a model for teacher's ratings of individual differences among children aged 4-12 years. *Person-*

- ality and Individual Differences, 18, 525–534.
- Mervielde, I. in De Fruyt, F. (1999). Construction of the Hierarchical Personality Inventory for Children (HiPIC). V: I. Mervielde, I. Deary, F. De Fruyt in F. Ostendorp (ur.), *Personality psychology in Europe. Proceedings of the eight European conference on personality psychology* (str. 107–127). Tilburg: Tilburg University Press.
- Mervielde, I. in De Fruyt, F. (2002). Assessing children's traits with Hierarchical Personality Inventory for Children. V: B. De Raad in M. Pinguini (ur.), *Big Five assessment* (str. 129–146). Gottingen: Hogrefe & Hoger Publishers.
- National Institute of Child Health and Human Development Early Child Care Research Network (1998). Early child care and self-control, compliance, and problem behaviors at twenty-four to thirty-six months. *Child Development*, 69, 1145–1170.
- National Institute of Child Health and Human Development Early Child Care Research Network (2001). Child care and children's peer interaction at 24 and 36 months: The NICHD study of early child care. *Child Development*, 72, 1478–1500.
- Pierrehumbert, B., Ramstein, T., Karmaniola A., Halfon O. in Miljkovitch, R. (2002). Quality of child care in the preschool years: A comparison of the influence of home care and day care characteristics on child outcome. *International Journal of Behavioral Development*, 26 (5), 385–396.
- Robins, R. W., John, O. P., Caspi, A., Moffitt, T. E. in Stouthamer-Loeber, M. (1996). Resilient, overcontrolled, and undercontrolled boys: Three replicable personality types. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70 (1), 157–171.
- Rosenthal, M. K. (1999). Out-of-home care research: A cultural perspective. *International Journal of Behavioral Development*, 23 (2), 477–518.
- Rubin, K. H., Nelson, L. J., Hastings, P. in Asendorp, J. B. (1999). The transaction between parents' perceptions of their children's shyness and their parenting styles. *International Journal of Behavioral Development*, 23 (4), 937–958.
- Schnabel, K., Asendorp, J. B. in Ostendorf, F. (2002). Replicable types and subtypes of personality: German NEO-PI-R versus NEO-FFI. *European Journal of Personality*, 16, 7–24.
- Veber, P. (2003). *Emoteorije staršev o vzgoji in malčkova igra [Parental ethnotheories on educational practice and child's play]*. Neobjavljena magistrska naloga [Unpublished MA thesis], Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo, Ljubljana, Slovenija.
- Vidmar, M. (2004). *Starost otroka ob vstopu v vrtec: sočasna in vzdolžna napoved socialnega vedenja [Age of entry into preschool: contemporaneous and longitudinal prediction of social behavior]*. Neobjavljena diplomska naloga [Unpublished BA thesis]. Ljubljana: Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta.
- Wachs, T. D. in Kohnstamm, G. A. (ur.) (2001). *Temperament in context*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Zupančič, M. (2004a). Osebnostne dimenzije in tipi v okviru petfaktorskega modela: od zgodnjega otroštva do pozne odraslosti [Personality dimensions and types in the framework of the five-factor model: From early childhood to late adulthood]. *Anthropos*, 36, 293–314.
- Zupančič, M. (2004b). Razvoj čustev in temperament ter osebnost v obdobjih dojenčka in malčka [Emotional development, temperament and personality from birth to toddlerhood]. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija [Developmental psychology]* (str. 232–254). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Zupančič, M. (2004c). Socialni razvoj dojenčka in malčka [Social development from birth to toddlerhood]. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija*

- [*Developmental psychology*] (str. 255–277). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Zupančič, M., Gril, A. in Kavčič, T. (2000). Predstavitev prve poskusne oblike ocenjevalne lestvice socialne prilagojenosti predšolskih otrok (OLSP) ter njene konstruktne veljavnosti [Presentation of the first preliminary rating scale for the assessment of social adaptation in preschool children (OLSP) and its construct validity]. *Psihološka obzorja*, 9 (3), 45–66.
- Zupančič, M., Gril, A. in Kavčič, T. (2001). Socialno vedenje in sociometrični položaj predšolskih otrok v vrtcu [Social behavior and sociometric status of preschool children in kindergarten]. *Psihološka obzorja*, 10 (2), 67–88.
- Zupančič, M. in Justin, J. (1991). *Otrok, pravila, vrednote* [The child, rules and values]. Radovljica: Didakta.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2003a). Štiri osebnostne dimenzije kot napovedniki socialnega vedenja predšolskih otrok [Four personality dimensions as predictors of social behavior in preschool children]. *Anthropos*, 35 (1), 183–194.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2003b). Contemporaneous prediction of social behavior in preschool children from a set of personality dimensions. *Studia Psychologica*, 45 (3), 187–201.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2004a). Personality structure in Slovenian three-year-olds: The Inventory of Child Individual Differences. *Psihološka obzorja*, 13 (1), 9–28.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2004b). Early vs. late entry to pre-school: Some developmental implications. *European Early Childhood Education Research Journal*, 12 (2), 119–131.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2005a). *Stability and change in individual differences through early childhood: A multi-informant perspective*. Prispevek, predstavljen na Srečanju raziskovalcev temperamenta in osebnosti, Atlanta, ZDA.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2005b). Child personality measures as contemporaneous and longitudinal predictors of social behaviour in pre-school. *Psihološka obzorja*, 14 (1), 17–33.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2005c). Gender differences in personality through early childhood: A multi-informant perspective. *Psihološka obzorja*, 14 (2), 11–38.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (v tisku). The age of entry into high quality preschool, child and family factors, and developmental outcomes in early childhood. *European Early Childhood Education Research Journal*, 14 (1).
- Zupančič, M., Kavčič, T. in Fekonja, U. (2003). Personality structure of toddlers and pre-school children as perceived by their kindergarten teachers. *Psihološka obzorja*, 12 (1), 7–26.
- Zupančič, M., Podlesek, A. in Kavčič, T. (2004). Parental child-care practices of Slovenian preschoolers' mothers and fathers: The Family Environment Questionnaire. *Psihološka obzorja*, 13 (3), 7–26.
- Zupančič, M., Podlesek, A. in Kavčič, T. (v tisku). Personality types as derived from parental reports on 3-year-old. *European Journal of Personality*.
- Zupančič, M., Sočan, G. in Kavčič, T. (v recenziji). *Consistency in personality traits and domains over the preschool years*.

Prispelo/Received: 03.05.2006

Sprejeto/Accepted: 05.05.2006